

OZSVÁTH IMOLA

EGY DÉL-ERDÉLYI TELEPÜLÉS TÖRTÉNETE A STATISZTIKÁK ÉS EGYÉNI ÉLETTÖRTÉNETEK TÜKRÉBEN

Ebben a tanulmányban egy dél-erdélyi szórványtelepülés történetét írom le a rendelkezésemre álló statisztikai adatok¹ és az általam gyűjtött élettörténetek alapján. Célom a demográfiai folyamatok történeti vizsgálata mellett azoknak a természeti és történeti tényezőknek a feltárása, melyek befolyásolták, meghatározták a vizsgált település lakosságszerkezetének alakulását, átstrukturálódását a 20. század elejétől napjainkig. Kíváncsi vagyok arra, hogy a múlt század nagy történelmi eseményei milyen változásokat hoztak a vizsgált település életében, és ezt hogyan éli meg az egyén.

1. A település természeti, táji kerete, kulturális kontextusa

Ahhoz, hogy egy település életéről, lakosságszerkezetének alakulását befolyásoló tényezőkről beszélni tudjak, szükségesnek érzem az illető települést elhelyezni a környező településrendszer kontextusában, mely meghatározza a vizsgált falu jelenlegi helyzetét, az ott élő emberek kultúráját, mindennapi és ünnepi szokásait, a munkahely-lehetőségeket, a kapcsolatrendszereket stb.

A vizsgált dél-erdélyi szórványtelepülés az Olt folyó jobb oldali partszakaszán fekvő Halmágy (Hälmeag), 4 kilométernyi földút választja el Sárkánytól (Sercaia), 12 kilométerre van Felmér (Felmer) községtől, 8 km-re Sonától (Sona), valamint 12 km-re Királyhalmától (Crihalma). A faluhoz a Brassó–Fogaras útvonalon haladva Sárkány községnél a főútról jobbra letérve érhetünk el.

A dél-erdélyi szász Királyföld szívébe beékelődő magyar településről van szó, melynek életvitelére, kultúrájára nagymértékben hatással volt a szomszédos szász települések polgári kultúrája. Építészetükben, utcaszervezeteikben, az egykori falu mindennapi életének szervezésében, a különböző egyletek működésében nyomon követhető a szász hatás.

A Halmággal szomszédos falvakként említett valamikori szász települések mára már zömében a románság által lakott falvak. Halmágy magyar lakosságú falu, bár, amint majd a családlapok adatainak értelmezése során is látni fogjuk, az etnikai homogenitás itt is felbomlani látszik az

¹ Gondolok itt a hivatalos népszámlálások adataira, az egyházi anyakönyvekre és az 1999-ben végzett családlapos felmérések eredményeire. A felsorolt források a Kriza János Néprajzi Társaság adattárában megtalálhatóak.

utóbbi időben. A beköltözött román etnikumú lakosság és a helybeli cigányság száma növekedik, míg a magyarok létszáma egyre csökken. A valamikori, zömmel magyar lakosságú településen az 1992-es népszámláláskor 320 román, 280 magyar és 58 cigány nemzetiségű lakost rögzítettek.

Halmágy földrajzi fekvésének leírására a különböző kiadványokban több kísérlet is történt², ám ezek a földrajzi adatok felsorolásánál mélyebb vizsgálódásokba nem bocsátkoztak abban a vonatkozásban, hogy a természeti tényezők miben és mennyiben determinálhatják a település életét, megélhetési lehetőségeit. Szabó László kutató írja, hogy a valóság összefüggései az egész kultúra³ jellegét alapvetően meghatározzák, befolyásolják. A kultúra jellege, alakulásának iránya természeti és emberi viszonyoktól, valamint történeti (társadalmi, gazdasági) tényezőktől függ.⁴ Az eddigi vizsgálatok, a Halmágyról szóló néprajzi monográfiák⁵ meglátásom szerint ennek a tényezőnek nem tulajdonítanak megfelelő jelentőséget.

A 20. század elején kb. ezer hektár művelhető földet és legelőt birtokoltak a halmágyiak 10 kilométer hosszúságban és 3 kilométer szélességben az Olt árterületén. Területeiken a mezőgazdaság mellett ló-, bivaly- és szarvasmarha-tenyésztéssel foglalkoztak. Egy folyó közelsége lehet áldásos egy település életére nézve, viszont lehet pusztítás, pusztulás okozója is; mindenképpen több vonatkozásban is meghatározza a település életét. A falubeliek visszaemlékezései beszámolnak az Olt áradásairól: *„Ha jött ki az Olt, mert itt sokszor kiöntött, akkor egy fiatal gyerek felfutott a hegyre, s kiabálta, hogy vigyázat emberek, mer jön az Olt (...), telefont kapunk az irodára, s akkor hitt legalább, s akkor hajtottunk ki, mindenki, ki ahogy el tudott jönni, mer nagy víz szokott lenni. Itt a hegyekről is olyan víz jön le ...”* – mesélte A. E. A temető régi sírkövein a sírversek nem egy esetben az Oltba fulladó emberek szomorú esetét beszélnek el.⁶ A település határában lévő folyóvíznek fontos szerepe lehet az állattarásban is, gondolok itt nyáron, nagy melegben az állatok vízszükségletének kielégítésére például. A. E. halmágyi naiv művész *Bivalok az Oltban* című munkája ezt az életképet örökíti meg. Történetek sorát idézhetném, hogy még mi mindent jelent a halmágyiak számára az Olt. A helyi hagyomány elbeszéléséből arra következtethetünk, hogy a folyót teherszállításra is használták. A monda szerint Halmágy mint határterület rendelkezett egy

² L. Lakatos Bakó 1999. 5.

³ A kultúra fogalmát én itt úgy értem mint az a közeg, amelyben egy település mindennapi élete zajlik, és amely ki van téve a külső tényezők (társadalmi, politikai változások) hatásának.

⁴ Szabó 1993. 143–146.

⁵ L. Lakatos Bakó: *i. m.*

⁶ Halmágy temetőjében a régi sírköveken még olvasható néhány sírvers, mely nem egy esetben a halál tragikus körülményeiről számol be. Az összegyűjtött sírversek elemzése egy következő dolgozat tárgyja lehetne.

várral, melyet a 11. században a település védelmére építettek. Ezen vár köveit használták fel később a fogarasi vár építésénél: az elbontott vár köveit az Olton keresztül tutajon szállították rendeltetési helyére.

Halmágyra egyetlen irányból sem vezet aszfaltút, négy kilométernyi földút választja el a megyei úttól, nem beszélve arról, hogy a legközelebbi településhez, ahol még lakik néhány magyar (Kóbor), az út járhatatlan, a környező falvakat, Felmért, Sonát gyalog vagy traktorral lehet megközelíteni. A leírt körülményeknek meghatározó szerepe lehet a falu jelenlegi lakosságszerkezetének alakulásában. A Halmágyon élő egyén számára az egyetlen út, mely révén a külvilággal kapcsolatot tarthat, az a Sárkány felé vezető földút, mely télen a forgalom hiánya, valamint a nagy hőtömeg miatt nemegyszer napokig járhatatlanná válik.

A település izoláltsága, szórványosodása nem csupán természeti és kulturális kontextusából ered, hanem bizonyos értelemben a környező településektől, a centrumtól való távolságát még fokozza néhány adminisztrációs, valamint gazdaságpolitikai tényező, melyek mibenlétéről a következő alfejezetben szólok.

2. Történelmi, adminisztrációs és gazdaságpolitikai tényezők

Az 1990-es évektől a tömegközlekedési járművek nem járnak ki Halmágyra, ezáltal a falu teljesen elzárva maradt a környező településektől. Ez a tény pedig meghatározza a település jelenlegi képét. *„Akadályozták a buszjáratot, hogy a népeket itthon fogják, de nem tudták, inkább elmentek. A 80-as években jó buszjárat volt (...) magánosodott a demokráciában, és már nem érte meg kijönni ide kesztek kimaradni rendibe”* – mesélte egy beszélgetés alkalmával G. M. Hogy megértsük, miért nem érte meg a 90-ben privatizált autóbusznak kijárni Halmágyra, ahhoz egy másik történet felelevenítése szükségeltetik, nevezetesen Halmágy lakosságszerkezetének átstrukturálódásáról, a demográfiai folyamatokról szóló történeté, mely éppen jelen fejezet témája is. Az elemzést a 19. század végétől kezdem, és a demográfiai folyamatokat tükröző statisztikai adatok alapján vezetem végig a település történetét, beszélek arról, hogy a nagypolitika: a világháborúk, a kulákozás, a kollektivizálás, majd a szocializmus, az iparosodás és urbanizáció mennyire szölt bele a falu életébe, mennyiben strukturalta át a település lakosságszerkezetét, etnikai, felekezeti arculatát. Az elemzésben szem előtt tartom az *egyén szempontját*, hogy az egyén életét, megélhetési lehetőségeit hogyan befolyásolták, határozták meg az említett tényezők. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi állapotok egyéni döntések következményei, s ebből kifolyólag semmiképp

sem hagyható figyelmen kívül maga az egyén, aki nemcsak szereplője, hanem alakítója is a történelemnek.

A hivatalos népszámlálási adatokból, valamint korabeli kiadványokból értesülhetünk Halmágy lakosságának létszámáról, etnikai, felekezeti megoszlásáról a vizsgált időintervallumot illetően. Az egyházi anyakönyveket vizsgálva a helyi ágostai hitvallású evangélikus parókián többek közt egy *Adalékok Halmágy történetéhez* című kéziratra bukkantam, melynek szerzőjére nem tudok hivatkozni, mivel nem tüntette fel magát a kéziratban.⁷ Az említett forrásból megtudjuk, az 1880-as évektől az 1910-es évekig, 30 év alatt több mint 100 lakossal nőtt a település lélekszáma (1016-ról 1126-ra).

Az 1900-as népszámlálás szerint Halmágy összesen 5471 kataszter hold földterülettel rendelkezett, lakosságának létszáma 1116, melyből 550 férfi és 566 nő, ebből 99-en külföldön élnek. A kézirat egy későbbi fejezetében arról olvashatunk, hogy a múlt század elején többen jártak Amerikába „egy kis pénzmagra szert tenni”⁸, kiknek nagy része az 1929–33-as világgazdasági válság idején hazatért.⁹ Én magam a vizsgált településen 13 személlyel készítettem interjút, ebből kevesebb, mint felével életútinterjút, és ezekből a beszélgetésekből kiderült, hogy a 13 személyből kettőnek még ma is élnek közeli rokonai Amerikában.

Forró Albert a cséplőgéptársulatok tevékenységének tükrében vizsgálja Halmágy gazdasági életét, és tanulmányában megállapítja, hogy a 20. század elején a mezőgazdasági munkák gépesítése révén fellendült a paraszti gazdálkodás.¹⁰ Ebben az időben a vizsgált településen több cséplőgéptársulat is alakult a szomszédos szász települések hatására. A falu kultúrháza, akkori nevén „bálháza” is akkoriban épült. A század eleji kedvező viszonyok a falubeliekkel készített interjúkban, élettörténetekben az „akkor még minden más volt” típusú kontraprezentikus¹¹ beszédmódban érhetők tetten.

A továbbiakban a statisztikai adatok révén beszélek a század eleji viszonyokról, melyek, amint látni fogjuk, az eddig elmondottakkal összhangban egy kedvező állapotot dokumentálnak.

⁷ A szerző, bár nem hivatkozik semmiféle forrásra, adatainak aprólékossága pontosság-
ra vall, ezért némi elővigyázatossággal forrásaim közé sorolom.

⁸ Kiemelés a kéziratból

⁹ A század eleji „amerikásokról”, Amerikában dolgozó halmágyiakra más forrásban is
találtam hivatkozást. L. Forró 2001. 18.

¹⁰ Forró 2001. 18.

¹¹ Jan Assmann kifejezése. A jelenről úgy beszélnek, mint a valamikori jó, az eltelt szép
világ ellentétéről. A jelen hiányosságainak tapasztalatából kiindulva egy olyan múlt emléké-
t idézik vissza, mely a hőskor vonásait ölti magára. A jelenben a hiányzót, az eltüntet, a kive-
szettet hangsúlyozzák, a szakadékat az „egykor” és a „most” között. Assmann 1999. 79–80.

Jakó Dénes, állami vezértanító a millennium emlékére 1886-ban megírta a halmágyi állami elemi iskola tizenkét tanévének történetét, és írása végén közöl egy statisztikát, melyben számszerűen bemutatja a 19. század végi Halmágy iskolaköteles gyerekeire vonatkozó adatokat.¹² Az említett forrás szerint a vizsgált településen ekkor nem csak I–IV. osztály működött, hanem V. és VI. osztály is. A gyerekek létszáma a bemutatott tizenkét év adatai alapján évről évre növekedett: míg az 1884/85-ös tanévben 146 tanköteles diákot jegyez Jakó Dénes, addig az 1895/96-os tanévben már 240 diák iratkozott iskolába. Tizenkét év alatt majdnem száz gyerekkel szaporodott az iskolakötelesek létszáma, mely adat egy folyamatosan növekedő, bővülő közösségre utal.

Az 1890-es hivatalos népszámlálási adatok szerint Halmágyon 1097 személy élt, a tanköteles gyerekekről szóló kimutatás alapján ebben az évben az összesen 1097 személyből 187 6–15 év között van, ami azt jelenti, hogy a lakosság 17,04%-a gyerek, és ebbe a számarányba még nincsen beleszámítva a 6 éven aluli korcsoport. Ez a szám persze akkor sokatmondó, ha melléje olvassuk az általunk 1999-ben készített statisztikát, mely szerint az összesen 466 lakosból (ami az 1890-es értéknek jóval kevesebb, mint fele) mindössze 53 gyerek tartozik a 8–16 évesek korcsoportjába, ami az 1890-es értéknek kevesebb, mint egyharmada. Íme a megfigyelt története: egy évszázad alatt egy település lakossága az 1097-es lélekszámról 466-ra, kevesebb, mint felére csökkent, lakosságszerkezete, etnikai, felekezeti megoszlása teljesen átstrukturálódott.

A Jakó Dénes által készített kimutatásból tudjuk, hogy az elemzett tizenkét évből tíz tanévben (1884–1896) több-kevesebb német anyanyelvű diák is tanult a halmágyi iskolában. A hivatalos népszámlálási adatok szerint ezekben az években valóban éltek németek (szászok) Halmágyon. Az említett szerző írja: *„... iskolánkat még minden tanévben az itteni románok tanköteleseken kívül más községbeli román és szász (német) tankötelesek is fel keresték, a magyar nyelv elsajátítása végett, miben a szorgalmas és igyekezők legnagyobb része czélt ért.”*¹³

1900-ban Halmágyon összesen 1116 személy élt, ebből 878 ágostai hitvallású evangélikus, 38 református, 12 unitárius, 8 római katolikus, 3 izraelita és 227 ortodox vallású. A népszámlálási adatok szerint a település lakossága ekkor etnikailag három csoportba tagolódott: 878 magyar, 228 román és 10 német (szász). A 20. század eleji kedvező viszonyok a lakosság korcsoportok szerinti arányos megoszlásában is tükröződnek.¹⁴ A falu lakosságának többsége fiatal, munkaképes embernek számított, csupán 12,45% volt 60 év felett. A gyerekek és ifjak csoportjába tartozott a lakos-

¹² L. Jakó 1896. 68.

¹³ Uo. 24–25.

¹⁴ Az említett kéziratban találtam adatokat a lakosságszerkezet korcsoportok szerinti megoszlására az 1900-as évet illetően.

ságnak több mint egyharmada, pontosan 40,49%-a, a fiatal és középgenerációba 47,04%. Ilyen demográfiai viszonyok közt virágozhatott a gazdasági élet, volt megfelelő mennyiségű megmunkálható földterület, megfelelő munkaerő, és a század elejétől még a mezőgazdasági munkálatok gépesítése is csökkentette a befektetendő munkát, és növelte a terméshozamot. Jakó Dénes idézett művéből tudjuk, hogy már a 19. század végén virágzott Halmágy kulturális élete is. Szász mintákat követve különböző egyesületek szerveződtek, melyeknek vezetése, működési szabályai pontosan regisztrálva voltak. Létesült könyvtár-egyesület, gyümölcsfaiskola, iskolai takarékpénztár. 1887-ben megalakult a helybeli polgári zeneegylet, 1890-ben könyvtár-egyesület, 1891-ben az állami nyári menhely. A különböző egyesületek bevételeinek tárgyalásakor, például a könyvtár-egylet esetében Jakó tanító a „halmágyi első színház jövedelmé”-ről, a „halmágyi második színház jövedelmé”-ről beszél, mely adat szerint Halmágyon a századfordulón színházi élet is volt. Az általam gyűjtött élettörténetek egyes epizódjai alapján arra következtetek, hogy ez a színházi hagyomány Halmágyon tovább élt még az 1950-es, 60-as években is. Adataim vannak arról, hogy a helyi lelkész és felesége a faluból önkéntes jelentkező csoportnak színdarabot tanított be, mellyel a halmágyiak vendégszerepelni is jártak például Székelyzsomborra.

A második¹⁵ nagy csapás Halmágy életében az első világháború kitörése volt. A világháború kitörése, a háborús körülmények a lakosság számának csökkenését eredményezik. Ezt a folyamatot leginkább egy grafikon tudná szemléltetni. (Lásd a 101. lapon.)

Az első világháború kitörése és a következő idők háborúviszonyai hatással voltak a vizsgált település gazdasági és kulturális életére. Az egyesületek tagjait, valamint a mezőgazdasági munkában fontos szerepet játszó férfiakat besorozták katonának, éveket töltöttek a fronton. Érdekes lenne megvizsgálni a születési, valamint házasságkötési anyakönyveket erre az időre vonatkozóan, de ezek csak 1935-től, illetve 1949-től találhatók meg a halmágyi evangélikus parókián.¹⁶ Tény, hogy 1900-ban 1116 személy élt Halmágyon, 1910-ben 1128, a háború kitörését követően, 1920-ban viszont 1090. A lakosság száma az előző népszámláláshoz viszonyítva 38-cal csökkent. Az említett számadatok némiképp rámutatnak az egyházi anyakönyvek lehetséges adataira a vizsgált időpontot illetően. Amint a grafikonon is látható, Halmágy lakossága az első világháborútól kezdve mind a mai napig folytonos csökkenő irányt mutat.

¹⁵ Az első nagy sorscsapás a halmágyiak életében az 1870-es években dúló kolerajárvány és éhínség, mely több száz ember halálát okozta.

¹⁶ A korábbi időkre vonatkozó egyházi anyakönyvek tudomásom szerint megtalálhatóak a brassói levéltárban. Ezek vizsgálatára a jövőben szeretnék sort keríteni.

A hivatalos népszámlálási adatok vizuális megjelenítése

Forró Albert vizsgálatai szerint az első világháború kitörése, majd 1916-ban a románok támadása és az impériumváltás megtörte Halmágy gazdasági fejlődését. 1914 augusztusában két nap alatt a faluból 240 férfit hívtak be a hadseregbe, köztük a cséplőtársulatok tagjait is.¹⁷ Az általam gyűjtött élettörténetek beszélnek arról, hogy hogyan élték meg a halmágyiak a világháború pusztításait. Nem egy élettörténet azzal indul, hogy megcsonkult a család, a beszélő hadiárvaként nőtt fel, mert édesapja elesett az első világháborúban. A temetők sírfeliratai is az áldozatok történetét mesélik el. Élettörténetek epizódjai számolnak be arról, hogy milyen állapotban és hogyan tértek haza a frontról azok, akik túléltek a háborút.

¹⁷ Forró 2001. 21.

A földekről a terményt az otthon maradt asszonyok, gyerekek valamint öregek takarították be. Forró Albert a cséplőgéptársulatok jegyzőkönyveit vizsgálva, pontos adatokat közöl a világháborús évek viszonyairól. Ő számol be a jegyzőkönyvek alapján arról, hogy Halmágy lakossága Románia hadüzenete következtében 1916-ban 160 szekéren menekült Medgyes irányába, s a cséplőgépeket prédának hagyva maguk után.¹⁸ Ez a menekülés mély nyomot hagyhatott a falu életében, mert az akkor még meg sem született adatközlőim nagyanyáik elbeszélései alapján saját élettörténetük kapcsán elbeszélik a menekülés történetét: *„Ki volt adva, hogy holnap délután indul az egész falu, s legyen kész minden háztól mindenki, s induljon el, mert jönnek a románok, s letörik a hidat a németek előtt ... s tudom is én, s ... na elkészültek. Aszt mongya nagymama, a szolgálával együtt a három lovat befogta, s a kocsiládát, ilyen faláda volt, de olyan volt, mint a szekér, be is lehetett tenni, olyan slég volt ... berakott minden értékesebbet, s nagymamám ... kilenc éves volt anyukám ... felültette, s három lóval elindult, s a gőjjüköt, mert egy gőjjük volt, aszt kitette a csordába ... oda emberek voltak, s aszt üzték ... két ember volt, az egyik üzte a csordát (...) Na osztán beértek Kiskapusra (...) s Kapuson a papi lakra hajtottak bé ... s ott volt több család, vagy öt család is volt...”* – mesélte A. E. Időközben az elhagyott faluban folyt a fosztogatás. Őt hét múlva hazatérve, a megrongált mezőgazdasági gépeket kölcsönpénzzel újították fel a halmágyiak, hogy újra használhatóak legyenek.¹⁹ Az 1916-os állapotokról a parókián talált kézirat is említést tesz. Ezen forrásból tudjuk, hogy a két világháború közötti időszakban a falu gazdasági élete fellendült, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet küldött a falunak egy vetőgépet, melyet kiadtak használatra. Megszervezték a gazdakört, főzőtanfolyamot tartottak az asszonyok számára, a gazdák különféle mezőgazdasági gépeket vásároltak, melyeknek köszönhetően fellendült a gazdálkodás, és egyes gazdák nagyobb vagyona tettek szert. Az általam gyűjtött élettörténetben A. E. elbeszéli, hogy milyen nehezen sikerült az ő családjának összeszedni a pénzt egy kaszálógépre, mert édesapja sokáig volt a fronton, ezalatt a gazdaság munkaerő hiányában kevés pénzt hozott.

A viszonylag jó állapotok Halmágyon a második világháborúig tartottak. A második bécsi döntést követően Dél-Erdéllyel együtt Halmágy továbbra is Románia része maradt. A román hadsereg behívóparancsai elől a férfiak egy része Magyarországra menekült, másokat pedig a Tîrgu Frumos-i vagy a pitești-i munkatáborba internáltak.²⁰ Az élettörténetekben igen fontos helyet foglalnak el a második világháborúról, a fogságról való beszámolók. G. A. beszélt el, hogy ő azok csoportjába tartozott, akik a háború kitörésekor Magyarországra menekültek, ott estek hadifogságba,

¹⁸ L. Forró 2001. 22.

¹⁹ Uo. 25

²⁰ Uo.

előbb Dániába, majd Oroszországba kerültek. Hosszasan mesélte a fogság történeteit, beszámolt az ottani elviselhetetlen körülményekről, a rettenetes hidegről, meg a nehéz munkáról, melyet nem mindenki bírt ki. Társai közül sokan nem tértek haza. Jelenleg fogsági nyugdíjából tartja fenn magát, mely nélkül még a téli tüzelőfát sem tudná megvásárolni.

A. E. édesapja történetét meséli el: „... 42-be ugye elvitték apukámat, ott volt Básszárábiába, a németek után csinálta a lövészárkokot Borzasztó állapotba voltak, mikor jött haza, olyan szakállas volt, a lába úgy fel volt törve, a havasokon jöttek keresztül Iași-ból le Brassóig. Ő egy német kocsinak a tetején kapott valami pappírt, egy ilyen térképet, ami után ő ott a hegyekbe elvezette édesapám az egészet, mer 13-an voltak.”

A parókián talált kézirat adatai szerint 1942-ben a román hatóságok a dél-erdélyi magyaroktól begyűjtötték a gabonát, az élelmet, majd 1944 őszén az átvonuló orosz csapatok a megmaradt állatokat is elhajtották, a gabonát elvitték.

A házassági anyakönyvek vizsgálata is érdekes adatokkal szolgálhat a két világháború közti idő viszonyait illetően: 1900-tól 1920-ig, az első világháború előtti békésebb időkben Halmágyon összesen 133 házasságot kötöttek, és ebből csupán négy volt lokálisan exogám (0,33%). Ha átlagot számolunk, évente közel hét házasság kötöttet. Ez a szám akkor sokatmondó, ha az utóbbi évek statisztikájával vetjük egybe, amikor is a házasságkötések száma minimálisra csökkent.

Az adatok szerint a század elején Halmágyon zömében lokálisan endogám házasságok kötöttek, a négy exogám házasság közül két esetben halmágyi lány ment idegenhez férjhez, a másik két esetben mind a két fél más településről való, ezek Halmágyra költöztek. A fentebb leírt század eleji kedvező állapotok, a gépesített mezőgazdaság, az intenzív kulturális élet, az iskola stb. megmagyarázza a fenti statisztikát: nem volt szükség arra, hogy a fiatalok idegenből vagy idegenbe házasodjanak, valamint Halmágy munkát és megélhetést tudott biztosítani azoknak a fiataloknak is, akik valamilyen oknál fogva Halmágyon szerettek volna élni, és ott kötöttek házasságot.

A két világháború között 153 házasság kötöttet Halmágyon, ebből 17 exogám.²¹ A 17 exogám házasságból 11 esetben a férj származik idegenből, az esetek többségében a környező településekről. Az első világháború és a front több helyi férfi halálát okozta, a gazdaságban viszont szükség volt a férfi munkaerőre. Ez indokolhatja a vegyes házasságok számának növekedését. A házasságkötések száma az uralkodó társadalmi és politikai viszonyokat tükrözi. A két világháború között Halmágyon újra fellendült a gazdasági élet, a háború alatt megrongálódott gépeket feljavították, és beindult a gazdaság. A kedvező viszonyok hatással voltak a házasságok számának alakulására: a statisztikák szerint ezekben az években viszony-

²¹ Az előző időintervallumhoz viszonyítva több a vegyes házasság.

lag sok házasság kötöttetett. A háború éveiben, 1944-ben és 45-ben viszont egyáltalán nem jegyezték házasságkötést a halmágyi egyházi anyakönyvekbe.

Hogy mit jelentett a háború a halmágyiak számára, milyen fizikai és lelki állapotban tértek haza férfiak a frontról, arról beszámolnak az élet-történetek. A. E. meséli el találkozását édesapjával, mikor az hosszú távollét után hazajött a frontról: „... szóval én itt találkoztam, itt egy nagy diófa volt, s csépeztünk, s jöttem előre, hogy bevásároljak a cséplésre cukrot s holmit, s ott az öregemberek összegyűltek, hogy csépeljünk, s hát ott sok ember össze volt gyűlve körbe, s középen valamelyik asztalra, hogy Fogarasi, né, a lányod. Mikor én meghallottam, s végignéstem azon az emberen, én nem tudtam odamenni, hogy megölejem ... én neki, és szalattam vissza, haza ... az ötödik házba laktam innen ... Anyuka, anyuka ...Itthon van apuka ...Olyan volt édesapám ... hogy két olyan boton jött, s akkora szakálla ... teli volt tetűvel, a talpa úgy fel volt törve, hogy nagy ollóval vágtuk le, s két hónapig egyáltalán a lábára nem tudott állni. Hazajött, megmosakodott, a cséplés ment künn, s lefeküdt, úgy elalult, hogy mikor csendesen bementem hozzá, hallottam, hogy: – Vigyázz Pétör, mer oda béésöl, ne menj oda az árok föli, gyere itt utánam ... úgy monta álmában ... vezette akkor is a csoportot a térkép után.”

A háború után közvetlen, ahogy hazatértek a frontról a férfiak, megnőtt a házasságkötések száma. Az anyakönyvek adatai szerint a második világháború és a kollektivizálás közötti időszakban kötöttek a legtöbb házasságot Halmágyon. Ezelőtt és ez után sem volt egyetlen évben 11 házasságkötés a vizsgált településen. Erre az időszakra is az endogámia jellemző. Az exogám házasságok esetében kivétel nélkül a férfiak jöttek idegenből.

A második világháború után pár évvel, 1949-ben Halmágyon megalakult a kollektív gazdaság. „Előtte nagyon sokat hurcolták a szüleinket az aktivisták ... mindig jöttek, s nem mentek el, kopolták a kaput, először nem engedték be cukorkát ígértek, asztán majd fenyegettek, úgyhogy csak kinyitottuk a kaput, leültek a lépcsőre, s várták a szüleinket” – mesélte G. M.

A kollektivizálás itt is hasonlóan zajlott le, mint más településeken: az állatokat, gazdasági felszereléseket elkobozták, a falu gazdagparasztaikat kulákoknak nyilvánították.²² Ez az epizód az élettörténetekben is megjelenik: „ ... az apósomnak ... 14 hektár főggye volt, s apukámnak 10, s hogy föld volt, de mi dolgoztuk meg, na, s kitétek minket puj de gyávuroknak...” – mesélte A. E.

A halmágyiak ellenségesen viszonyultak a kollektívhez. Az első évben például, a leírások szerint, a földet nem dolgozták meg, ezzel is tiltakozásukat fejezték ki az erőszakos eljárás ellen. Az élettörténetek a kollektív

²² Forró 2001. 26.

idején végbement igazságtalanságokról, családokról tesznek említést. A beadott állatok, szekerek és mezőgazdasági gépek listája egyetlen élettörténetből sem hiányzik. A. E. meséli: „... édesapám adott egy szép kancát, s aszt nem attam be a kollektívba, aszt montam, hogy én aszt felnevelem, s én avval járok, keresek szekerességre három fiút, s én úgy nevelem fel, nem iratkozok bé ... de eljöttek, s egy kommonista megfogta ... éppen rókona a férjemnek ... megfogta a gyönyörű szép hároméves kancát, és elvitte, leatta ... azér sem semmit ... azonkívül három kancalovat, három csikót, s mikor osztották fel, csak munkanap-jövedelem után osztottak fel mindent. Úgyhogy többet kaptak a cigányok, akik szabadok voltak, s nem voltak betegek, s többet tudtak menni.” A kollektív vezetői kirendelték az embereket kapálni a közös földterületekre, de a terményből nem részesültek. Az istállókban a fájállatok a hozzá-nem-értés és a nem megfelelő táplálás következtében elpusztultak.²³ A gazdaság annyira rossz volt szervezve, hogy nem tudott megélhetést biztosítani a falubelieknek. Akik beálltak a kollektívba az ottani munka mellett szinte kivétel nélkül mind elmentek állami munkára is, és ma ebből a nyugdíjból tartják fenn magukat, mert a kollektívból annyira keveset kapnak, hogy abból megélni képtelenség. L. A. halmágyi nyugdíjas asszony mesélte, hogy ötvenéves volt már, amikor elment állami munkára, 2000 disznót hizlalt az állami gazdaságban, és „evvel van szerencsém” – mondja, mert nyolc évi munkaidő után kap 780 000 lejt, míg a kollektívból húsz év után csak 180 000 lejt. És így a két nyugdíjból megél valahogy. G. M. is a kollektívben dolgozott, és 74-ben ment el Fogarasra a szövetkezetbe, „mert nem lehetett megélni”. A. E. 40 évesen végezte el a festőiskolát Fogarason, és ment el kirakatrendezőnek, hogy eltarthassa családját. Az egyéni sorsok történetei árulkodnak arról, hogy mit is jelentett a kollektív a halmágyiak számára. Mindegyik történet ugyanarra a sémára épül: a sok földet beadták, dolgoztak látástól vakulásig a munkanapért, de nem lehetett megélni. „Mennyit dolgoztunk, és 250 000 lejt adnak” – meséli egy nyugdíjas asszony, aki fia segítségével még a tűzifát sem tudná megvásárolni télire ebből a pénzből.

A kollektív ideje alatt a fiatal generáció saját példájából látva, hogy otthon a megélhetés lehetetlen, és kitanult szakma nélkül nehéz az elhelyezkedés az állami munkahelyeken, arra törekedett, hogy taníttassa gyerekeit. A gyerekek, ahogy befejezték iskolájukat, városban szakmájuknak megfelelő munkahelyeket kerestek, és ott alapítottak családot. Ezzel beindult a falu életében egy olyan folyamat, mely teljesen átstrukturálta a lakosságszerkezetet, a település lassú elnéptelenedését okozta. A jelzett folyamat visszatetszik a népszámlálási adatokban is: 1941-ben, a háború

²³ L. a parókián talált kéziratban és Forró 2001. 26. Megjegyzés: az adatok és a szövegezés stílusa nagyon hasonló a két munkában, lehetségesnek tartom, hogy egy és ugyanazon szerző munkái.

és a kollektivizálás előtt Halmágyon 1019 lelket számoltak, 1956-ban, a kollektivizálás után hat évvel már 798-ra fogyott a vizsgált település lakossága. M. A., Halmágyról elszármazott értelmiségi mesélte: „... *Ez az én korosztályommal kezdődött, szóval az én korosztályom ... az ötvenes évekbe, az ötvenes ... akik a háború után születtek, ez volt a jelszó: fiam tanulj, hogy ne maraggy itthon kapálni. Senki se maratt itthon. Aki ... talán egy, kettő, bocsánat, az én korosztályomból ketten marattak itthon, és ... egyik sem nősült meg ... talán egyik megnősült, de valami cigánynét vett el ott, nem tudom ... valahol nagyon elvegyült, nem is tudunk róla, pásztorkodik valahol, nem tudok róla semmit (...)* És mind így vannak, aki nem ment el, az körülbelül így járt. S aki itthon maratt, azok nem alapítottak családot, azok alkoholisták, nagy részük...” A népszámlálási adatokkal egybehangzóan az idézett interjúrészlet azt mutatja, hogy ez volt az általános eljárás: szakmát tanulni, elmenni, elköltözni, jobb megélhetést keresni. Erről a jelenségről ír Varga E. Árpád, amikor a városiasodás és vándorlás problémáját vizsgálva megállapítja, hogy a városok lakosságának átlagos növekedési üteme 1948–1956 és 1966–1977 között volt a legszembetűnőbb. A jelzett időszakokban a városi népesség gyarapodásának egyik forrása a gyorsított ütemben fejlesztett ipari központok felé irányuló vándormozgalom, vagyis a helyi megélhetésétől megfosztott falusi lakosság városokba áramlása.²⁴ A megváltozott viszonyok megmutatkoznak a házasságkötési szokásokban is: a fiatalok oda házasodnak, oda mennek férjhez, ahol munkalehetőség van, így 1951-től Halmágyon dominánssá válik a lokális szempontból exogám házasságkötések száma. 1951-től 1999-ig a halmágyi evangélikus templomban összesen 156 házasság kötöttet, és ebből a 156-ból 74 lokális szempontból exogám, ami az ez idő alatt kötött házasságok számának majdnem a felét jelenti. Ha ezt a számarányt összevetjük a két világháború közötti adatokkal, láthatjuk a változás irányát. 1921 és 1944 között az eltelt 23 év alatt 153 házasság kötöttet Halmágyon, ebből 17 vegyes típusú, az 1951 és 1999 közötti 48 év alatt (ami az előző időintervallumnak több mint a duplája) mindössze 156 házasság kötöttet, és ebből 74 vegyes. Az utóbbi időben a helyzet egyre romlik: 1989 és 1999²⁵ között tíz év alatt mindössze 8 házasságot kötöttek Halmágyon, és ebből is 7 vegyes házasság. Ha ezen adatok mellé olvassuk a népszámlálási adatokat: 1956: 798, 1966: 744, 1977: 649, 1992: 659, a folyamatos fogyás történetét követhetjük nyomon. Arra a kérdésre, hogy hová mennek férjhez, hová házasodnak a halmágyiak, vizsgálataim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy elsősorban a környező települések, városok, így: Sárkány, Kóbor, Fogaras, Brassó szippantja magába Halmágy lakosait, másodsorban pedig a tömbmagyarság irányába, így Sepsiszentgyörgy, Kovászna, Csíkszereda, Székelyudvarhely, a Homoród

²⁴ Varga 1998. 184.

²⁵ Az 1994-es és 1995-ös évet illetően hiányos az anyakönyv.

mente, majd a nagyobb városok, Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmár irányába vándorolnak az otthon megélhetést nem találó halmágyiak.

Az élettörténetek egyik legszembetűnőbb szervezőelve, kódszövege²⁶ a megfogyatkozás és az elköltözés története. L. A. például arra a kérésre, hogy mesélje el az életét, családja szétszóródásának történetét beszéli el.

Az elköltözött halmágyi lakosok helyére román pásztorcsaládok telepedtek le. A családlapok szerint a román nemzetiségű lakosság elsősorban a Brassó mellőli Töröcsvárról (Bran), a valamikori határzónából, a szomszédos Sárkányból, Fogarasról, Mándraról, Tyúkosról, Moeciuból, Kőhalomból, valamint távolabbi vidékekről, így a román alföldről: Bukarestből, Dîmbovițaról valamint moldvai részről: Piatra Neamți, Bákóból származnak. A népszámlálási adatokból tudjuk, hogy 1850-ben éltek románok Halmágyon, számuk az összlakosságnak mintegy 13,31%-a. Létszámuk lassan növekedik. Az első világháború után a román etnikum lélekszáma a magyarokéval arányosan csökkenő irányt mutat egészen 1956-ig, nagyjából a kollektivizálásig. Ekkor a magyar lakosság száma rohamosan csökkenni kezd, míg a románoké lassan növekedik. Ez időben kezdődött a magyar lakosság városra költözése. Az 1977-es népszámlálásra a román nemzetiségű lakosság tíz év alatt kevesebb, mint felére csökkent. Erre a hirtelem változásra nem találtam magyarázatot. 1992-re viszont teljesen átstrukturálódott Halmágy etnikai szerkezete. Többségbe került a románosság, 1977-től 1992-ig a 68-ról 320-ra növekedett létszámuk, mondhatni, megötszöröződött, míg a magyar lakosság száma felére csökkent. A magyar lakosság megfogyatkozásának irama Halmágyon a születési és elhalálozási anyakönyvek történeti vizsgálata során is megfigyelhető. 1979–1988 között 92-vel többen haláloztak el, mint ahányan születtek, 1989–1999 között pedig a különbözet –97. A városra költözés jelenségének eredménye a település elnéptelenedése. Az utóbbi tíz évben hatszor többen haltak meg, mint ahányan születtek. A számadatok magukért beszélnek, ezért inkább az erről való beszédmódot vizsgálom, azt, hogy hogyan élik meg ezt az állapotot Halmágy jelenlegi lakói, az otthonmaradt idős generáció. „... annyi fiataltság volt Halmágyon, mind elmentek, mind, mind, mind. Egy pár öreg legény van még. A lányok is mind elmentek, nincs kit elvenni ... A múlt évbe volt vagy két család, megesküttek, van kicsibabájuk, de más sehol senki...” – meséli egy helybeli idős asszony. L. A. ezzel a kilátástalan helyzettel indokolja azt, hogy elhagyta a lelkész a falut: „... fiatalság nem volt, gyermekek ... első osztályos gyermekek ... születések, keresztelők ... csak mind halálozás, és lehet, hogy arra gondolt, hogy ötven év múlva senki sem lesz, vagy húsz év múlva senki se

²⁶ Jurij Lotman által használt fogalom: öntudatlanul az emlékezetet irányító szöveg. L. Lotman 1994. 62.

lesz, aki őt pártfogolja, vagy nem tudom, hogy magyarázsam ... nem lesz jövője, nem lesz kinek átadja a templomot vagy tanácscon ...”

Az 1999-es felméréseink alapján Halmágy lakosságszerkezete korcsoportok szerint a következő arányokkal írható le:

	Férfiak	Nők	Összesen	%
1–7	18	12	30	7,4%
8–16	20	33	53	13,08%
17–25	17	17	34	8,39%
26–40	35	26	61	15,06%
41–60	51	38	89	21,97%
60–	53	85	138	34,07%

A fenti statisztikába beleszámoltam a román lakosságot is,²⁷ ezért nem annyira feltűnő a korcsoportok szerint aránytalanság. Hogy Halmágyon nincs magyar nyelvű oktatás sem óvodás, sem elemi szinten, ez annak a következménye, hogy nincsen elég magyar gyermek. Ha ezt a tényt Jakó Dénes statisztikája mellett olvassuk, mely szerint a 19. század végén a környező településekről a halmágyi állami iskolába jártak a román és a szász gyerekek magyarul tanulni, láthatjuk a változás irányát.

A tanulmányt onnan indítottam, hogy Halmágy területi elzártságát (hogy nem fekszik főútvonal mentén, nem vezet aszfaltozott út a főútra, a környező települések Sárkány kivételével járművel megközelíthetetlenek a halmágyiak számára stb.) még inkább fokozza a tömegközlekedési járművek hiánya. A kilencven után privatizált autóbuszoknak nem éri meg néhány emberért kijárni a rossz útviszonyok között Halmágyra. Ezzel a település gyakorlatilag teljesen elzárva maradt a külvilágtól. Hogy mit jelent ez a területi elzártság a halmágyiak, az egyén számára?

A gyerekek szempontjából, bár ők vannak a legkevésbé a vizsgált településen, többek közt iskolaproblémát jelenthet: Halmágyon román tagozatú óvoda és elemi iskola működik, ami azt jelenti, hogy azokat a gyerekeket, akiket a szülők magyar iskolába akarnak járatni, autóval kell elvigyék Fogarasba, ahol a legközelebbi magyar tagozatú osztály működik. A felnőtt korosztály számára a területi elzártság kérdése munkahelyproblémaként tevődhet fel leginkább. A falu a megfelelő mezőgazdasági gépek és intézmények hiányában nem tud megélhetést biztosítani, nincs jármű, amivel városra ingázhatnának, ezért sokan a közelebbi városokra költözést, valamint egyre gyakrabban a külföldi feketemunkát választották. Az idősek is érzékelik az említett problémát az interperszonális kapcsolatok leszűkülésében. Városra költözött családtagjaik, gyermekeik, unokáik ha-

²⁷ A cigányságot nem számoltam bele, mert róluk a felmérés során csak annyit sikerült megtudni, hogy hányan vannak.

zalátogatása csak a szünidőre, illetve a nagyobb ünnepekre korlátozódik a rossz út meg a járművek hiányának következtében. A rögzített élettörténetekben visszatérő motívum a várakozás. A otthon maradt idős nagymama várja haza elszármazott gyerekeit, unokáit: „ ... most várom karácsonyra, lássuk, hogyan gyűlünk össze, kik leszünk ... minden gyermekem szeret ... szeretnek, s várom, hogy hazajöjjenek. Ilyen volt az életsorsom ...” – ezzel zárja élettörténetének mesélését L. A.

Összegzőképpen

A fenti fejezetben egy dél-erdélyi szórványban élő település „élettörténetének” elmesélésével próbálkoztam a rendelkezésemre álló források (hivatalos népszámlálási adatok, egyházi anyakönyvek, korabeli kiadványok, a különböző elemzések, valamint az általam végzett családlapos felmérés) alapján. A diskurzus folyamán reflektáltam azokra a természeti, történelmi, gazdaságpolitikai és adminisztrációs tényezőkre, melyek meghatározhatták a település jelenlegi helyzetének kialakulását, melyek következtében átszerveződött a vizsgált település lakosságszerkezete, melyek eredményeképpen ma Halmágyon 82 ház lakatlan, és a lakosság többsége 61 éven felül van.

Arra voltam kíváncsi, hogy az elemzésben felhasznált statisztikai adatok megjelennek-e, és ha igen, hogyan jelennek meg az egyén élettörténetében. Hogyan éli meg az egyén azokat a folyamatokat, melyekről a statisztikák tájékoztatnak, milyen életstratégiákat választanak a történelem során fellépő krízishelyzetekben.

A statisztikák, valamint az élettörténetek egymás mellett olvasása során arra a következtetésre jutottam, hogy amíg a statisztikák a település megfogalmazásáról dokumentálnak, addig az egyéni élettörténetek a család szétszóródását mesélik el. Az egyéni élettörténetekből kiolvashatjuk a település „élettörténetét”.

Adatközlők

- /A. E./ Antal Emma, Halmágy
- /L. A./ Lukács Anna, Halmágy
- /M. A./ Magó Anna, Halmágy
- /G. A./ Grépály András, Halmágy
- /G. M./ Grépály Melinda, Halmágy

Szakirodalom

- é. n. *Adatok Halmágy történetéhez*. Kézirat. Hozzáférhető a halmágyi evangélikus parókián.
- ASSMANN, Jan
1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest
- BOTH Gizella
1999 *Az emberélet fordulói Halmágyon* (részletek). In: Katona Botond (szerk.): *Halmágy*. Kolozsvár, 29–40.
- FORRÓ Albert
2001 *Halmágy gazdasági élete a XX. század első felében*. In: Hermann Gusztáv – Róth András (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*. Székelyudvarhely, 18–27.
- JAKÓ Dénes
1896 *Tizenkét tanév története. 1884–1896. A halmágyi állami elemi iskola és a vele létesült intézmények tizenkét tanévi története*. Szeged
- LAKATOS BAKÓ Melinda
1999 *A fogaraszöldi Halmágy néprajzi monográfiája* (részletek). In: Katona Botond (szerk.): *Halmágy*. Kolozsvár, 5–17.
- LOTMAN, Jurij
1994 *Szöveg a szövegben*. In: Kovács Árpád – V. Gilbert Edit (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*. Pécs, 57–80.
- SZABÓ László
1993 *A kultúra mozgását meghatározó és befolyásoló tényezők*. In: *Társadalomnéprajz*. Debrecen, 143–150.
- VARGA E. Árpád
1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Tanulmányok. Budapest